

УДК 340.132.6

СПОСІБ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ ЯК ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ

THE METHOD OF INTERPRETATION OF LAW AS A LEGAL CATEGORY

Котенко М.В.,

*аспірант кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У змісті статті проаналізовано стан наукової розробки поняття та ознак способів тлумачення правових норм. Виокремлено наукові підходи до розуміння способів тлумачення правових норм, встановлено їх недоліки та переваги. Запропоновано та обґрунтовано авторське розуміння поняття «способи тлумачення правових норм», виокремлено та охарактеризовано його ознаки.

Ключові слова: правова норма, інтерпретаційна діяльність, тлумачення правових норм, роз'яснення правових норм, способи тлумачення правових норм, системний спосіб тлумачення правових норм.

В статье проанализировано состояние научного исследования понятия и признаков способов толкования правовых норм. Выделены научные подходы к пониманию способов толкования правовых норм, установлены их недостатки и преимущества. Предложено и обосновано авторское понимание понятия «способы толкования правовых норм», выделены и охарактеризованы его признаки.

Ключевые слова: правовая норма, интерпретационная деятельность, толкование правовых норм, разъяснение правовых норм, способы толкования правовых норм, системный способ толкования правовых норм.

The article analyzes the state of scientific research terms and attributes of methods of interpretation of legal norms. It provides scientific approaches to understanding the ways of interpretation of legal norms established their advantages and disadvantages. The author proposes and justifies by his own understanding of the concept of «the ways of interpretation of legal norms», isolated and characterized by its characteristics.

Key words: legal norm, interpretive activities, the interpretation of law, clarifying legal norms, the ways of interpretation of legal norms, system method interpretation of legal norms.

Тлумачення правових норм є складним юридичним явищем, яке насамперед має практичне значення, забезпечуючи всебічність, комплексність та об'єктивність тлумачення правових норм. Здійснення тлумачення засновується на системі способів такої діяльності, які являють собою певну сукупність принципів, методів, засобів та прийомів з'ясування і роз'яснення змісту правових норм. Саме належний вибір способів тлумачення правових норм, забезпечує системний характер самого явища тлумачення норм права, що виявляється у двох аспектах:

- по-перше, тлумачення являє собою певний розумовий процес та діяльність, спрямовану на встановлення значення (змісту) норм права;

- по-друге, під тлумаченням слід розуміти і сам результат указанного розумового процесу, виражений у сукупності думок (граматичних речень), в яких розкривається, відображується зміст норм права, які тлумачаться [1, с. 323].

В юридичній літературі питання способів тлумачення правових норм, в тому числі і питання понятійного аспекту способів тлумачення, досліджувались у працях таких вчених, як С. В. Бобровник, Ю. Л. Власов, Г. П. Задорожний, Б. С. Ебзеев, П. Б. Євграфов, О. В. Зайчук, В. О. Котюк, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, О. В. Петришин, А. М. Талалаєва, Ю. М. Тодика, А. М. Толочко, Т. Я. Хабрієва, А. Ф. Черданцев, Ю. С. Шемшученко та інших. Однак, незважаючи на досить високу активність наукового ви-

чення питань способів тлумачення, слід відзначити, що проблематика теоретико-правового дослідження вказаних питань зумовлюється невизначеністю та дискусійністю розуміння в науці теорії держави і права таких питань як поняття способів тлумачення правових норм; ознаки способів тлумачення правових норм; специфіка їх застосування; роль та зміст способів тлумачення правових норм тощо.

В юридичній літературі проблематика розуміння поняття, сутності, природи, змісту та структури способів тлумачення правових норм не є новою, однак єдиний підходів до цих питань на сьогодні в юридичній науці не вироблено. Окрім того, проблематика способів тлумачення правових норм потребує відповідного наукового саме загальнотеоретичного переосмислення в контексті сучасних реалій розвитку права, тих особливостей, які впливають на його якість, доступність та зрозумілість. Тому метою цієї наукової роботи буде аналіз стану наукової розробки питань способів тлумачення норм права, уточнення розуміння способів тлумачення правових норм, виокремлення та характеристика їх ознак.

В юридичній літературі розуміння способів тлумачення правових норм розкривається в різноманітних літературних джерелах, зокрема загальнотеоретичного характеру, галузевого юридичного характеру, монографічних, енциклопедичних, навчальних та періодичних виданнях. Однак, на сьогодні в юридичній науці так і не сформовано однозначної відповіді на питання по-

няття, ознак, сутності, змісту та різновидів способів тлумачення норм права. Спробуємо узагальнити ці погляди та встановити ті особливості способів тлумачення правових норм, які вкладаються в основу розуміння вказаного явища. Так, способи тлумачення норм права визначаються вченими як «засіб (прийом), заснований на даних окремої галузі знань і використовується для розкриття змісту і аналізу правових норм, з метою їх практичної реалізації. Вчений розрізняє такі способи тлумачення норм права як: мовне (граматичне), логічне, спеціально-юридичне, систематичне, історичне» [2]. Також вченими спосіб тлумачення визначається як сукупність прийомів і засобів, що дозволяють усвідомити сенс і зміст норми права і вираженої в ній волі законодавця. Кожен з них відрізняється від інших своїми специфічними особливостями і засобами з'ясування правової норми. До основних способів тлумачення: граматичний, логічний, систематичний, історико-політичний та спеціально-юридичний. В даному випадку слід підтримати думку вчених про те, що способи тлумачення правових норм: по-перше, являють собою сукупність прийомів і засобів; по-друге, ці прийоми та засоби націлені на те, щоб усвідомити сенс і зміст норми права, також вираженої в ній волі законодавця; по-третє, різниця між цими прийомами та засобами полягає у наявності своїх специфічних особливостей і засобів з'ясування правової норми; по-четверте, способи тлумачення правових норм можуть бути структуровані на окремі різновиди [3]. В даному випадку слід погодитись з поглядами вчених про те, що способи тлумачення правових норм складаються з системи прийомів та засобів, які характеризуються рядом особливостей, які закладені в основу їх розуміння. Однак, незрозумілим залишається чи розмежовуються способи з'ясування правової норми та способи роз'яснення правової норми між собою, а також чому мова іде про основні способи тлумачення правових норм і чи можливо говорити тоді про наявність неосновних способів тлумачення норм права. Вважаємо, що таке розмежування способів тлумачення правових норм на способи з'ясування правових норм та способи роз'яснення змісту норм права є з наукової точки зору невиправданим, оскільки способи тлумачення для кожного з етапів тлумачення є однаковими, а от зміст цих етапів тлумачення правових норм та їх результат є відмінним між собою. Тому і відмінності між з'ясуванням правових норм та роз'ясненням змісту норм права слід досліджувати не стільки в площині способів тлумачення норм, скільки в питаннях процесу тлумачення норм права та результату здійснення тлумачення правових норм. Так само не виправданим з точки зору юридичної науки є виокремлення основних і неосновних способів тлумачення правових норм, оскільки всі види способів мають рівнозначний характер і мають застосовуватись в органічній єдності між собою.

В. Є. Годик приходить до висновку про те, що способи тлумачення правових норм є такими, що пов'язані з видами тлумачення норм права. Тому вчений робить спробу співвіднести основні види тлумачення правових норм з тими способами тлумачення, які прийняті в загальній теорії держави і права. Так вчений виокремлює: мовне (граматичне); функціональне; систематичне; історичне тлумачення. Як висновок, вчений вказує на те, що застосування сукупності способів тлумачення також може призвести до різної інтерпретації правових норм [4, с. 7]. На нашу думку, такий підхід до розуміння тлумачення правових норм та способів тлумачення норм права має певні неточності, які зумовлені

частковим отождненням видів і способів тлумачення правових норм. Проте, розглядаючи способи тлумачення норм права, вчений справедливо приходить до висновку про те, що вони матимуть власну особливість здійснення, що дозволяє розглянути саму норму, враховуючи різні її аспекти.

В енциклопедичних джерелах спосіб тлумачення в праві визначається як сукупність прийомів аналізу змісту нормативно-правових актів [5]. Також слід відзначити те, що визначення вказаного поняття здійснюється через його розуміння як сукупності прийомів здійснення цієї діяльності, проте, на нашу думку, є не зовсім вірним пов'язувати ці прийоми з процесом аналізу змісту нормативно-правових актів, оскільки в процесі тлумачення використовується не лише метод аналізу змісту нормативно-правових актів, використовуватись можуть і інші методи.

Також питання способів тлумачення норм права в енциклопедичній юридичній літературі вченими розглядається з позиції їх розуміння як системи прикладних прийомів лише з'ясування норм права як структурної частини тлумачення норм права, що являє собою внутрішній процес мислення, який здійснюється особою за допомогою способів тлумачення права і спрямований на пізнання та розкриття волі законодавця, вираженої норми права, а також як певний результат з'ясування, до якого приходить суб'єкт тлумачення у процесі пізнання змісту норми права [6, с. 80-82]. Вченими окремо не зазначається поняття способів тлумачення правових норм, однак виокремлюються види цих способів, до яких відносяться: логічний, мовний, системний, історичний способи [6, с. 80-82]. В даному випадку слід погодитись з думкою вчених щодо того, що способи тлумачення норм права мають прикладне значення лише щодо процесу з'ясування як структурного елементу тлумачення правових норм, оскільки процес роз'яснення фактично вже не стосується аналізу змісту та смислу самої правової норми. В інших енциклопедичних виданнях способи тлумачення правових норм не виокремлюються, а замість них називаються «прийоми тлумачення норм права», які застосовуються лише при з'ясуванні змісту правових норм, що є необхідним для правильного вирішення конкретної справи, проведення кодифікаційної роботи, складання зібрань та картотек законодавства, обліку нормативних актів, видання акту-роз'яснення законодавства [7].

Аналіз зазначених підходів до розуміння способів здійснення тлумачення правових норм можливо було б продовжити, проте у попередньому аналізі підходів до розуміння способів тлумачення правових норм, нами було охоплено найбільш типові підходи до розуміння вказаного явища. Засновуючись на проведеному аналізі підходів до розуміння способів тлумачення правових норм, вважаємо за доцільне встановити понятійні особливості способів тлумачення правових норм, засновуючись на виокремлених ознаках вказаного явища.

Насамперед слід розмежувати між собою такі поняття як «способи», «прийоми», «засоби» та «правила». Етимологічне значення вказаних слів є різним. Так, тлумачення слова «спосіб» пов'язується з його розумінням як: певної дії, прийому або системи прийомів, які дають можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [8]; дії або системи дій, які застосовуються для виконання якої-небудь роботи, для здійснення чого-небудь [9]; певної дії, прийому або системи прийомів, які дають можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [10].

В свою чергу «засіб» визначається як прийом, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось [11]; як якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось, або те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі [10].

Слово «прийом» визначається не в усіх тлумачних словниках, проте в окремих з них характеризується як спосіб виконання або здійснення чого-небудь [10].

«Правило» характеризується як положення, яким передається якась закономірність, стало співвідношення певних явищ або як принцип, яким керуються у співжитті, у праці, в поведінці тощо [10].

На нашу думку, вказані слова в певній мірі мають синонімічний характер, проте кожне з них має і власне понятійне значення та характеризує відповідне явище, процес, особливість тощо. Проте, об'єднавчу роль серед них відіграють способи, як певна система дій, які застосовуються для виконання якої-небудь роботи (зокрема тлумачення правових норм). Відповідно вважаємо за доцільне використовувати поняття «способи тлумачення норм права» як універсальне формулювання, що включає в себе систему прийомів, засобів та правил. З огляду на це спробуємо виокремити характерні ознаки способів тлумачення норм права, до яких вважаємо за доцільне віднести наступні: 1) способи тлумачення правових норм включають в себе прийоми, засоби та правила здійснення тлумачення правових норм; 2) способи тлумачення правових норм надають змогу комплексно з'ясувати зміст правової норми; 3) способи тлумачення правових норм сприяють реалізації права шляхом визначення справжнього змісту правової норми та доведення її змісту до відома суб'єктів права та

суб'єктів правозастосування; 4) способи тлумачення правових норм забезпечують всебічність та комплексність здійснення тлумачення норм права; 5) способи тлумачення правових норм реалізуються в діяльності суб'єктів тлумачення права, змістом чого є внутрішній розумовий процес щодо встановлення смислу правової норми у свідомості суб'єкта тлумачення норми права; 6) способи тлумачення правових норм визначають офіційний або неофіційний характер тлумачення правових норм; 7) способи тлумачення правових норм обумовлені змістом правової норми та професійним рівнем суб'єктів тлумачення норми права; 8) способи тлумачення правових норм забезпечують результативність тлумачення правових норм в цілому, що полягає у наданні обгрунтованої відповіді щодо змісту волі правотворця, яка закріплена у правовій нормі; 9) застосування способів тлумачення правових норм відображається у змісті акту тлумачення норм права, що має індивідуально визначений характер.

Таким чином, можемо підсумувати, що способи тлумачення норм права являють собою систему прийомів, засобів та правил здійснення з'ясування змісту та смислу правової норми в результаті їх застосування у інтелектуально-вольовій діяльності суб'єктів права, забезпечують всесторонність та комплексність здійснення тлумачення норм права, визначають офіційний або неофіційний характер тлумачення правових норм, обумовлені змістом правової норми та професійним рівнем суб'єктів тлумачення норми права; забезпечують результативність тлумачення правових норм в цілому, а їх застосування відображається у змісті акту тлумачення норм права, що має індивідуально визначений характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Общая теория государства и права : Академический курс. [В 2 т.] / Под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – Т. 2. Теория права. – 738 с.
2. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навчальний посібник. – 3-тє вид., змін, й доп. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 247 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravouch.com/page/tgp1/ist/ist-16--idz-ax238--nf-76.html>.
3. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько [Изд. 2-е, перераб. и доп.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bibliotekar.ru/teoria-gosudarstva-i-prava-1/index.htm>.
4. Годик В. Е. Толкование норм права в судебных решениях в Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. Е. Годик. – М., 2006. – 20 с.
5. Тлумачення норм права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0.
6. Власов Ю. Л., Нагребельний В. П. Тлумачення норм права // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 6 : Т-Я. – 2004. – 768 с.
7. Популярный юридический энциклопедический словарь / Редкол.: О. Е. Кутафин, В. А. Туманов, И. В. Шмаров и др. – М. : Большая Российская энциклопедия, «РИПОЛ КЛАССИК», 2001. – 800 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.juristlib.ru/getfile.php?id=1141>.
8. Український тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.br.com.ua/>.
9. Толковый словарь русского языка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ozhegov.org/words/34133.shtml>.
10. Словник української мови у 20 томах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>.
11. Найповніший тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eslovník.com/search/search/?search=%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%B1>.